

En ny tids bonde med et ben i hvert årtusind

“Når vi forstår en hændelse, er det kulturen, hændelsen foregår i, vi forstår. Forsvinder kulturen, forsvinder forståelsen, og hændelserne står gådefulde tilbage som statuer på Påskeøen.” Citatet stammer fra den norske forfatter Karl Ove Knausgårds bogværk “Min Kamp”, sjette bind. Citatet rummer noget meget centralt for forståelsen af en tid. Når en periodes historie skrives og fortælles, er fundamentet for indblik i og forståelsen af tiden, og det der skete, at kulturen og baggrunden for de aktører, der var involveret, og sådan som de oplevede det, spiller aktivt med.

Det er på den baggrund, at mit bidrag skal læses. En subjektiv fortælling om de seneste cirka 50 år i dansk landbrug set i og fra mine cirkler, både fra centrum og fra periferien, men også iagttaget gennem bakspejlet og udefra på afstand. Mit håb er, at det kan indgå som en af mange replikker til forståelsen af tiden og især reaktionerne, der fulgte på det, vi oplevede med ændringer i opfattelsen af landbrugets rolle og landmandens opfattelse af egen rolle.

Bonde i blodet

Den 3. november 1970 mødte en flok unge mænd/drenge på 17 til 20 år op på Lægård Landbrugsskole i Holstebro. Vi skulle starte på det, der netop var blevet en obligatorisk del af landmandsuddannelsen, Landbrugets tre måneders Grundskole. En introduktion til landmandsuddannelsen med en tidlig indføring i teoretiske fag. Efter Grundskolen ventede så tre års praktikophold på mindst to gårde, heraf mindst et halvt år med husdyrenes pasning. Derefter kunne den afsluttende uddannelse til landmand gennemføres på landbrugsskole med ni måneders driftsleder uddannelse. Kronen på værket var erhvervelsen af det eftertragtede Grønne Bevis. Beviset, som gav indgangen til “det forjættede land”, målet, drømmen og meningen med livet for alle os unge landmænd: et liv som selvstændig landmand – at blive gårdejer!

Dette indgik i vores selvopfattelse, vores selvforståelse. Alle havde stort set samme baggrund: født, opvokset og boende på en gård. Ligesom forældre, bedsteforældre og oldeforældre. Det vil sige, vi var to af de godt 30 på Lægård, der faldt lidt ved siden af. Den enes forældre havde byttet et liv i villa nord for København ud med et liv, som landmænd på en større gård i Vestjylland. Jeg havde hele mit liv boet i byen. Min slægt var dog landmænd tilbage i generationerne, og min far var landmand, til han var 20 år. I 1933 forlod han landbruget

og begyndte at læse medicin og blev i 1946 praktiserende læge i Bramming, hvor jeg kom til verden i 1953 som den yngste af fire søskende. Både min mor og far var ud af landmandsslægt, og der var mange landmænd i familien.

Landbruget var i blodet på mig, og lige fra jeg var lille, var svaret: "jeg skal være landmand, når jeg bliver stor!" Som en dreng med hang til landbrug var det et kors ikke at bo på en gård, men at være henvist til at bo i en by. Stationsbyen kompenserede dog til en vis grad for dette, da landbruget var en daglig del af gadebilledet. Landmændene var i byen hver dag. I parallelgaden til vores gade lå mejeriet, hvor mælkekuskene hver dag med traktor og vogn bragte mælkejungerne ind. For enden af vores gade var Foderstofforretningen. I modsatte ende lå Brugsen, overfor var en Landbrugsmaskinforretning. Lørdag var ugens højdepunkt, for i den næste gade lå hotellet, hvor der hver lørdag formiddag i den tidligere rejsestald var landboauktion. Det vrimlede med rigtige landmænd med gummistøvler, cigar, pibe og stok. Grise, der skreg, kalve, der brølede og køer, der sked på vejen. Halmen fløj i gaderne. Landbruget kom ikke kun til byen. Landbruget *var* i byen, var en del af bybilledet!

Næse for landbrug

Jeg kunne således hver dag indsnuse det landlige og få det i blodet, ligesom ferierne blev tilbragt hos onkler med gårde. Jeg var med min far på sygebesøg rundt på gårdene. Her oplevede jeg i tresserne, at mand eller kone, med tiden ofte begge, havde taget arbejde på eksempelvis møbelfabrikkerne i Bramming og ordnede dyrene inden og efter arbejdstid, og hvordan de efterhånden trappe landbruget ned til et par grise og høns.

Efter 5. og 7. klasse kom eleverne fra omegnens skoler til byskolen i Bramming, og vore klasser blev suppleret op. Det gav yderligere mulighed for at snuse til landbruget, bogstaveligt talt. En del af de mindre gårde var sammenbygget med stuehus og stald i vinkel med kun en dør mellem bryggers og stald, som medførte, at de havde en speciel landlig duft, som spredte sig i klasselokalet, især de dage, hvor de strikkede trøjer var blevet fugtige af en lun sommeregner. Disse dage var stjernestunder for mine landmandsdrømme.

Som 12-årig i 1965 blev min hest opstaldet på en gård. Ret hurtigt blev hesteinteressen nedtonet og overtaget af muligheden for efter skoletid at gå til hånd på gården med 90 hektar, 40 køer og 40 grisesøer. Min landmandsskæbne var beseglet. Det var et rent slaraffenland for en lille landmand. Folkeholdet i 1965 på en gård af denne størrelse bestod af en gift fodermester, en forkarl og en andenkarl.

Efter min realeksamen i 1970 blev jeg i fire måneder enekarl. På de fem år var mandskabet reduceret til en fodermester og en ung knægt på 17 år, suppleret med hjælp fra en maskinstation. Produktionen var den samme. En meget

karakteristisk udvikling i den periode. Med denne praktiske indgang startede jeg så som en af de cirka 30 unge på Lægård Landbrugsskole, ivrig efter at komme i gang, på vejen mod at blive landmand med egen gård.

“Det skal blive som det er, og være som det var”

Ligesom mine kammerater på Grundskolen var min identitet og selvforståelse bundet op på landmandslivet. Vi kendte jo historien om Danmark som et landbrugsland, om andelsbevægelsen med andelsmejerier og -slagterier. Danske landmænd: frontløbere blandt verdens bønder! Det vigtigste erhverv, og det, vores velfærd og kultur bygger på. Vi kendte jo alle sangene om, hvordan bønderne og den dyrkede jord var fundamentet og havde præget vort land og folk gennem tiderne, og vi levede os ind i det, så vi følte, at vi stod midt i det. Vi så sammenhængen med noget større. Bevidste om hvem og hvad vi stod på skuldrene af, og at vi var den næste brik i dette, når vi i skolen sang: *“..med flint har oldbonden tømret kriget...”*, og *“af henfarne slægter jeg arved den vang, hvis muld jeg for udsæd nu pløjer”* og nu går jeg *“med min hakke min skovl og min spade”*, så *“skynd dig, kom om føje år heden som en kornmark står...”* og så kan du *“se dig ud en sommerdag, når de bønder tromler..”* og *“jeg lagde min gård i den rygende blæst”* så mine efterkommere kan sige: *“der dukker af disen min fædrene jord”* I alle disse sange er “jeg’et” fremhævet som bonden, og han og den dyrkede jord er fundamentet, hjørnestenen. Det havde vi alt sammen ubevidst taget til os, ligesom generationer før os havde gjort. Bonden og den dyrkede jord var omdrejningspunktet, som det havde været i generationer. Gården gik fra generation til generation og målet var, at den ikke blev afleveret i ringere stand til næste generation. Der var ikke tale om de store ændringer. Ligesom både landbrugets driftsform og livsform fortsatte uændret fra generation til generation, gik også en del af holdningerne og indstillingerne i arv fra generation til generation. Således kunne sønnen ofte citere både fars og bedstefars synspunkter, som ofte var sammenfaldende med den yngste generations. Derfor kunne der stadig i 1970’erne trækkes spor tilbage til de holdninger, landbrugslederne havde i 1930’erne. Den sjællandske digter, Thorkild Gravlund, satte ord på det: *“det skal være som det er og blive som det var”*.

For os landbrugsskoleelever i 1970 var familiegården, med måske en enkelt medhjælper, det realistiske mål. Dette var vi alle helt på det rene med, og det kom eksempelvis helt klart frem under et bedriftsbesøg på en større gård mellem Holstebro og Struer, Ausumgård. Der var netop i 1970 bygget en ny stald. Løsdrift med 250 køer og to malkestalde! Reaktionen fra mange på holdet var: *“det er da sjovt at se, men de størrelser kommer vi aldrig til at komme i nærheden af.”* Stabiliteten, og ikke de store investeringer og udvi-

delser, var fremherskende her i 1971, hvor medlemskabet af Fællesmarkedet ikke var afgjort. Det blev det ved afstemningen i 1972, og da jeg efter et par praktikperioder i Vestjylland, Schweiz, USA og 18 måneders militærtjeneste kom på Driftslederskole på Gråsten Landbrugsskole i 1976, lå det forjættede EF åbent for dansk landbrug og danske landmænd. Hos en del landmænd havde EF-medlemskabet, og dermed stabiliteten i priserne på især mælk, resulteret i udvidelser af især koantallet. Dette skete ofte gennem et halvtag på den bestående stald, eller en forlængelse af korækkerne ned gennem laden eller med et mindre nybyggeri i forbindelse med de gamle bygninger. Dette fik karakter af knopskydninger, og ødelagde arkitekturen på mange velproportionerede gårdkomplekser. De større besætninger var både baggrunden for og resultatet af rationaliseringer og staldmekanisering. Der blev investeret i rørmalkeanlæg, udmugning, motorfodervogne, så det kunne passes med samme eller mindre arbejdsstyrke. Men stadig var en besætning på 60 køer en større besætning.

Det Grønne Bevis, køb i dag – dyrere i morgen

Som elev på Gråsten Landbrugsskole på driftslederholdet i 1976/1977 var vores selvbevidsthed om landbrugets og landmandens centrale rolle for samfundet og økonomien ikke mindre end i 1970 på Grundskolen. Regeringen kom i 1977 med udsagnet om, at landbrugsproduktionen skulle stige med tre % om året, og dette styrkede yderligere vores selvbevidsthed og selvværd. Dertil kom stigningen i jordpriserne, så det var bare med at komme i gang, hellere i dag end i morgen. Så da jeg i 1977, som 24-årig, fik Det Grønne Bevis, var der kun én ting, det drejede sig om: At blive gårdejer hurtigst muligt. Parolen lød: *“Køb i dag, det er dyrere i morgen. Det kan ikke løbe rundt, men inflationen klarer underskuddet”*. Med denne økonomiske visdom i bagagen gik vi i gang med at finde en gård.

Karen Margrethe og jeg havde kendt hinanden siden 1974. Hun var under uddannelse til socialrådgiver, og var, mens jeg var på Gråsten Landbrugsskole, i praktik i Sønderjylland. Selvom vi begge kom fra Vestjylland, faldt vi godt til i det sønderjyske. Vi ville giftes i 1977, og vi, eller jeg, ville have en gård – NU. Det havde jo været min drøm, lige fra jeg var barn, og nu skulle det være. Vi gik i gang med at afsøge markedet. Der var ikke mange gårde til salg i fri handel i 1977. Mange gårde blev handlet i familien. Der var på det tidspunkt indført en regel om, at der i familiehandler kunne handles til ejendomsvurderingen plus 30 %, uden konsekvenser for kapitalvindingsskatten, hvilket mange naturligvis benyttede sig af. Vi havde ingen gård i familien, så vi måtte ud på det frie marked og betale markedsprisen.

En dag blev vi ringet op af en ejendomsmægler, at nu var der en gård, der

Figur 1: Immervad cirka 1970. Den fredede Hærvej ses mellem træerne. (Kilde: foto privat).

skulle sælges, ellers ville den ryge på tvangsauktion. Vi kom til gården midt på eftermiddagen, og da vi kørte derfra klokken 22.30, havde vi skrevet under på købsaftalen uden at spørge hverken bank eller rådgivere. Med parolen om *“at købe i dag – det er dyrere i morgen”* var det jo en fordel at skrive under inden morgendagen! Vi skrev under 16. august, blev gift 19. august og overtog gården 1. september 1977. Vi havde høsten med, så hvedebrødsdagene efter brylluppet blev byghalmsdage i Sønderjylland.

Dette var min drøm, som jeg havde haft og formuleret i mit indre siden barndommen. Det var det, jeg betragtede som meningen med livet: at være landmand, have egen gård, være gårdejer, selvejer. Det var en stor del af min selvforståelse. Det gav mig selvværd: Gårdejer, Gert Karkov!

Gården hedder Immervad og er et historisk sted, der ligger lige ved en af de gamle stenbroer ved Hærvejen, Immervad Bro. Det er en tidligere Hærvejskro, som havde sin storhedstid under de store stuedrifter på Hærvejen op til midt i 1800-tallet.

“Den som tvivler på sin sag. Han er slagen før sit slag”

Vi overtog gården med 55 hektar, 20 køer og 10 kalve. Maskinparken var nedslidt og hele gården bar præg af manglende vedligehold gennem flere år. Jorden var af ringe bonitet, selvom sælger ved fremvisningen fremhævede, at der var blålerunderlag. Det så vi ikke umiddelbart meget til, men da vi senere lavede markvandingsboring, fandt vi, efter at have boret igennem 50 meter sand og grus, blåler. Så der var blålerunderlag!

Stuehuset var fra 1871 og stod stort set som dengang, men vi var enige om, at maling og farver kan hjælpe meget, og vi fik et hyggeligt hjem om end noget koldt de første vintre med ned til 27 graders frost og ét lag glas i utætte vinduer fra 1871.

Den første mejerifregning fra de første 14 dage af september 1977 fra de 20 køer lød på 1359 kroner inklusiv moms! Det var tvingende nødvendigt at skaffe en indtjening hurtigst muligt, og vi satte med det samme 40 køer ind i den gamle lavloftede stald. De gamle utidssvarende snævre, lavloftede staldbygninger passede ind i mine drømme og planer om at bygge nyt. Da arealerne omkring gårdens bygninger var omfattet af fredningerne i forbindelse med Hærvejen, var det udelukket at bygge til eller opføre nye stalde i tilknytning til disse. Der skulle bygges nyt staldanlæg på bar mark 100 meter fra stuehuset og fri af fredningen. Med den frihed det gav ikke at skulle indpasse noget nyt til de gamle bygninger var det en udfordring at bygge noget, der rakte ind i fremtiden, og jeg tænkte stort. Størrelsen på stalden drøftede vi meget med rådgiverne. De foreslog at bygge i etaper og så bygge til efterhånden, som man så, hvordan det gik. Dette var jeg meget imod. Jeg mente, at jo større vi byggede, jo billigere blev det per ko. Desuden var det nu, vi havde muligheden, og måske havde vi kun ét skud i bøssen. Så på trods af økonomirådgivernes betænkeligheder, som blandt andet blev formuleret i et brev til mig: *“...har drøftet det med mine konsulent kolleger – vi er alle betænkelige ved projektet!”*, var jeg sikker i min sag. Jeg var 24 år, havde været i USA, var løjtnant af reserven og havde netop erhvervet Det Grønne Bevis på Gråsten Landbrugsskole, så troen på mig selv var der ikke mange huller i! Jeg tænkte på et af Piet Heins Gruk: *“Fagfolk har man til at spørge – hvordan intet la’r sig gøre.”*

Projektet blev en stald til 160 køer og en mindre lade. Konceptet var en løsdriftsstald med køerne på stald hele året uden afgræsning. Kalvene skulle sælges som spæde, og kælvekvier indkøbes, når der var behov for udskiftning i besætningen. Foderet skulle bestå af byghelsædsensilage suppleret med indkøbt melasse og kraftfoder, og det var lagt an på, at én mand skulle passe de 160 køer. Gylle skulle spredes på markerne hver sjette uge sommer og vinter,

Figur 2: Stalden bygges på bar mark 100 meter fra de gamle bygninger 1978. (kilde: foto privat).

da al lagerkapaciteten kun var i gyllekældrene under spaltegulvene, som det var tilfældet i de fleste stalde.

Oven på to ekstremt tørre somre var kreditgivernes første krav for at gå ind i et sådant projekt, at vi havde et vandingsanlæg. Dette skulle så først afklares, og vi måtte virkelig gå i dybden. I 67 meters dybde fandt vi masser af vand og kunne etablere et vandingsanlæg med stor kapacitet. Dermed var den første hurdle af vejen, og vi kunne gå videre med planerne om staldbyggeri. Byggeansøgningen var på det tidspunkt blot at meddele kommunen, at nu byggede man en stald, og hvis man ikke hørte noget inden 14 dage, kunne man gå i gang. Vi måtte igennem adskillige sparerunder, før vi kunne få finansieringen på plads, og med lån i Schweizerfranc og kautioner lykkedes det.

I november 1978 var fodersengestalden til 160 køer færdig. Vi havde da 100 køer, som vi i løbet af sommeren havde samlet sammen og malket i flere hold i de gamle bygninger, og i løbet af vinteren var vi på fuld produktion. Det var noget af en mundfuld med indkøring og drift af så stor en besætning. Konceptet med udelukkende at malke, sælge alle kalve og indkøbe erstatningskælvkvier,

Bygningens beliggenhed:

Sønderjysk Meat Park,
Sønderjysk 24, Immervad
1500 Sønderjysk,
Tlf.: 58-68 88 88.
Weeg km efter Forsøgsløse afslut.

Adresser:

Bygningsselskab Sønderjysk
Bygninger og Maskinindustri
Kilen 12
1500 Sønderjysk,
Tlf.: 58-68 53 02.

Bygningens placering og størrelse:

Stalden har en jordflåningsplads på ca. 10 ha, her
gælder gyldebæltet ligger ved indkørslen mellem nye
stald og den eksisterende stald. På
grund af staldens specielle beliggenhed samt en frem-
tidig på stedet, er den nye bygning lagt helt fri
af den eksisterende stald.

Den nye bygning er en fodermiddeltage til ca. 100
malkekuer, opdelt og opført opstaldes i de gamle
bygninger.

Bygningens mål og indretning:

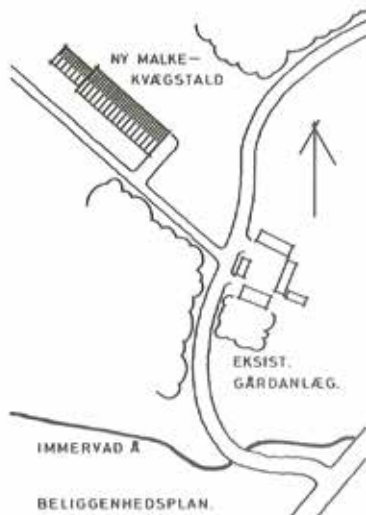
Fodermiddeltagens indretning vil være 47,10 x 29,70
m. Løbske indretning vil være 21,00 x 15,00 m. Den
nævnte bygning har et længdemål på 4,10 m.
Staldens længde er 1,75 m, og løbske længde
3,00 m. Indretningens areal er 100 m² og højden 3,00 m.

Stalden indrettes i samme indretning, der 2 og
2 har indretning. Den er 40 meter i længde.
Indretningen vil være indretning med indretningen for
enden af stalden.

I den enkelte ende af stalden er malkestalden, som
er 100 m, placeret i forbindelse af de to tidligere
stald indretninger. Malkestalden er en 2 x 2 m
malkestald.

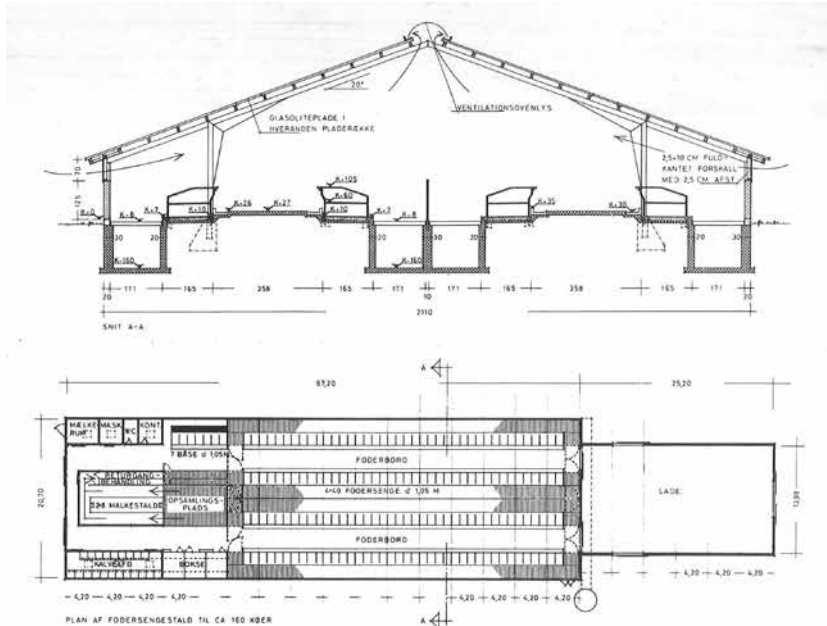
På den ene side af malkestalden er der en lukket
kalveafdeling med 21 kalve. I forbindelse af kalve-
afdelingen er der 1 stue kalve.
På den anden side af malkestalden er der malke-
stalden, toilet, kontor og 7 bemandingspladser.

Der er oprettet på alle konstruktive bygninger
samt oprettet indretning ved malkestalden,
med indretningerne er der en indretning, som
vil være i forbindelse med gyldebæltet under op-
rettelsen. Bygningerne vil være indretning ved enden
af stalden og vil være til nyt.

BYGGETJENESTEN

LABORATORIET FOR BYGGERI OG VÆRNERI

Foderemner og foderstrategi

Nesetningen står på stald hele året og fodres med hulsænselag og/eller græsnelag, frisk eller ensileret rosenfald samt melasse suppleret med A og C-bl. Foderemnerne udfodres lægget.

Staldindretningen giver mulighed for at dele køerne op i 4 grupper:

Gruppe 1	Gruppe 2	Gruppe 3	Gruppe 4
Latvdyende	1. kalve	høftdyende	midtdyende

Guldkøerne opstaldes i de gamle bygninger.

Bygningens konstruktion

Bygningens bærende konstruktion er udført af J-charnieres stålskammer, på hvilke der er monteret forlængere, som hviler på nedløbslø 100 x 100 x 11 mm Tjofiljeren i ydervæggen. Ydervæggen består af 20 x 60 cm lodretstående Give-slemmer.

I selve fodrengestalden er de øverste 70 cm af ydervæggen udført af 2,5 x 10 cm fuldkantet lodretstående fodeballer, opsat med en afstand på 2,5 cm. Disse ventilationsåbninger står åben strætte delene af året, men kan helt eller delvis afsløres i perioder med stærk frost og sne.

Taget er grå eternit-hølsplader.

Ventilation

Fodrengestalden er uisoleret og har naturlig ventilation. Luften passerer ind gennem den før omtalte åbne breddeinddeling i ydervæggen og slipper ud gennem ventilationsåbningerne i kigpen.

Kalvestalden er isoleret og ventileres ved hjælp af et Burup kanalindblæsningsanlæg, overtryksanlæg.

Varme

I kalveafdelingen er der ført varmekørd rundt langs væggene.
 I malkegraven er der placeret en række indblæsningsventilator i hver side, gennem hvilke varm luft kan blæses ud i graven fra en kalorifæve i maskinrummet.

Figur 3+4: Nyhedsbrev om staldbyggeriet på Immervad udarbejdet af Landskontoret for bygninger og Maskiner, og sendt ud til bygningskonsulenter i 1979. (kilde: privat).

gav hurtigt meget store problemer med et enormt sygdomspres. I 1980 indrettede vi de gamle bygninger yderst interimistisk og billigt til opdræt og goldkøer. Vi havde to mand ansat, og vi var en overgang oppe på 180 køer plus opdræt, og drev nu med forpagtninger 80 hektar.

Ramt af virkeligheden

Finansieringen af gårdkøbet og investeringerne var dels kreditforenings- og banklån med renter på 17-22%. Gården havde tidligere været ejet af folk tilhørende det tyske mindretal. Dette åbnede for nogle særdeles attraktive alternative mindre finansieringsmuligheder, som var tilgængelig i Sønderjylland. Da vores grundværdi var meget lav kunne maskiner delvis finansieres via husmandsforeningernes indkøbsforening. En meget stor del af vores belåning var i udlandslån i Schweizerfranc.

Danmark gennemførte i de år en række devalueringer og dette medførte store kurstab på vore udlandslån og dermed voksede gælden i danske kroner og udbyggede den negative egenkapital voldsomt. Paradoksalt for os indførte regeringen i 1979 en særskat på landbruget, for at inddrage landbrugets gevinst ved devalueringerne af den danske krone! Blandt andet medførte dette reaktioner fra landbruget med protestmøder, traktordemonstrationer med mere. Jeg deltog ikke i dette. Jeg koncentrerede mig om at holde bedriften kørende. I løbet af første halvdel af 1980'erne udviklede den økonomiske krise sig, og især for os, som havde gennemført særdeles store investeringer, og hvor problemer med indkøring og effektivitet ikke gav en optimal produktion, blev det en stor udfordring. Regeringen indførte efter forhandlinger med landbrugets ledere en række tiltag, de fleste af dem målrettet netop vores gruppe af unge landmænd med store investeringer og store rentebetalinger. Vi kunne komme i betragtning til stort set det hele. Negativ indkomstskat, gældssaneringslån med rentetilskud, henstandslån, kurssikrede udlandslån, grønne lån og så videre. Der blev stillet krav til vore økonomiske budgetter, og til at der blev fulgt op på produktionen. Et krav for kvægs vedkommende var obligatorisk periodevis foderkontrol kaldet PFK, hvor en landbrugstekniker kom med jævne mellemrum og tjekkede op på vores effektivitet i produktionen.

Der kom yderligere udfordringer ved mælkekvoternes indførelse i 1984. Det skar med et hug af vores produktion til gengæld for stabile priser, og for os betød det, at vi gik fra 160 til 136 køer, og de 24 ledige koplader blev indrettet til opdræt i spaltebokse, så vi havde alt under et tag, og dermed blev det hele mere rationelt, og vi kunne spare en medarbejder. Afgørende for at tømme de gamle stalde for opdræt var også de krav, der kom til opbevaring af husdyrgødning på fast underlag med opsamling af møddingsaften. I de gamle interimistisk

indrettede stalde kunne dette krav ikke opfyldes. Dette krav om opbevaringskapaciteten af husdyrgødning, som krævede store investeringer, blev en meget stor udfordring at få finansieret.

“ – hans stolthed sidder i hans evne til at holde vejret”

Den største akutte udfordring i 1980'erne var økonomien. Det var en daglig opgave at styre likviditeten. Jeg havde mit eget system med papir og blyant for at holde trækket på kassekrediten inden for maksimum eller det bevilgede overtræk. Der var masser af møder med rådgivere og Sparekasse og ofte med nye udfordringer og forsøg på fra Sparekassens side at inddrage vores kautionist yderligere. Ofte blev vi udfordret på, hvor langt vi ville gå for at skaffe yderligere sikkerhed. På et tidspunkt sagde jeg nej til et forslag/diktat fra Sparekassen med det resultat, at engagementet blev opsagt via et brev en fredag med krav om indfrielse mandag klokken 12 af kautionsbeløbet. Med de mange devalueringer var det vokset betydeligt, da kautionen var givet til et udlandslån i Schweizerfranc. Takket være hjælp fra gode rådgivere og en advokat hen over weekenden fik vi en ordning, så det ikke gik så galt, men det er et dilemma, som mange har stået eller står i: hvor langt vil man gå, hvor meget vil man lade sig byde fra sparekassens / bankens side af hensyn til, at kautionisterne ikke skal gå fra hus og hjem? Det gør sig også gældende rent arbejdsmæssigt. Man vil gå rigtig langt – hele vejen for at skåne kautionisterne. Der er en stolthed og et selvværd forbundet med at kunne svare enhver kreditor sit af gårdens, måske slægtsgårdens, produktion.

Vi læste for få år siden forfatteren Carsten Jensens bog *“Vi de druknede”*, og især nogle linjer gjorde særligt indtryk. Det kunne relateres til unge gældsramte landmænd. En mor skriver til sin søn og kommenterer på det, de unge søfolk bliver budt og lader sig byde på sejlskibene:

“Træd en mand ned i skidtet og læg så mærke til, hvad han laver under din støvle. Kæmper han for at komme op? Skriger han op over den uretfærdighed der overgår ham? Nej, han ligger dér, stolt over alle de spark, han kan klare. Hans manddom sidder i hans tåbelige udholdenhed. Hvad gør sådan en mand, når han bliver holdt under vandet? Kæmper han for at komme op? Nej, hans stolthed sidder i hans evne til at holde vejret” – vi kunne nikke genkendende til dette fra vores tid i 1980'erne.

Naturligvis var det langt fra alle, der kom i økonomiske problemer, og nogle klarede sig godt, men desværre måtte mange nyetablerede under og i kølvandet på krisen i 1980'erne forlade erhvervet og se drømmen om egen gård forsvinde i tvangsauktionernes tåger. Andre så det som en mulighed for at komme i gang, og som en del af landbolivet blev der holdt øje med hinanden. Det skrev

min kammerat fra Lægård Landbrugsskole, Ole Arnbak et digt om, som blev offentliggjort i Landsbladet i 1981. Her 33 år efter har det stadig aktualitet.

Sammenhold

Da den unge landmand gik fallit
kom gården på tvangsauktion,
og snakken gik:

– han havde købt for mange maskiner
ny traktor, finsnitter, mejetærsker.

Jamen, sagde folk, man kan da ikke regne med
at få det hele på én gang.

Da den næste unge landmand gik fallit
kom gården på tvangsauktion
og snakken gik:

– han havde brugt for meget maskinstation
maskinstation til høst, finsnitning, radrensning.

Jamen, sagde folk, man kan da ikke regne med
at få andre til at gøre arbejdet.

Da den tredje unge mand kom på statshospitalet
kom gården på tvangsauktion
og snakken gik:

– han kørte jo alt for hårdt på
med gamle maskiner og uden hjælp fra maskinstation.

Jamen, sagde folk, man kan da ikke regne med,
at man kan mere end andre mennesker.

Og det blev ved og ved.

Men der var også unge landmænd,
som ønskede at etablere sig.
og de kom og bød på tvangsauktionerne.

Jamen det bli'r aldrig billigere end nu,
sagde de, det er jo et frit erhverv, og enhver
er sin egen lykkes smed.

Sådan hjalp alle hinanden
med at gennemføre landbrugsreformen i firsernes Danmark.

1981, Ole Arnbak

Landbolivet rykker tæt på bylivet

Landmands- og familielivet hænger sammen. Midt i vore udfordringer med landbruget havde vi et godt familieliv. Karen Margrethe havde halvtidsjob som socialrådgiver på sygehuset. Vi fik tre døtre i 1979, 1982 og 1986. Vi var hvert år en uge i sommerhus, havde mandskab, så vi kunne holde fri i weekenden, i det mindste hver anden søndag eftermiddag! Desværre fik jeg en udfordring med helbredet, da jeg i 1980, 27 år gammel fik en diskusprolaps og var uarbejdsdygtig i et halvt år. Siden har jeg ikke kunnet lave hårdt fysisk arbejde. Rygproblemerne var kommet for at blive og blev min følgesvend i hele mit landmandsliv. Med de helbredsproblemer blev størrelsen på vores bedrift, hvor vi var afhængige af at have medarbejdere, en fordel. Vi havde mulighed for de dage, hvor jeg var uarbejdsdygtig, stadig at få besætningen passet.

Alle medhjælpere ved landbruget var på det tidspunkt stort set altid på kost og logi og også ofte med "familiær stilling", hvilket betød, at man indgik som en del af familien. Det havde jeg selv haft, og det mente jeg naturligvis også, at vore medhjælpere skulle have. Det var dybt forankret i landbokulturen og en væsens forskel til bylivet. Hans Schultz Hansen beskriver det i sit værk om det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993. I en omtale af forskellen mellem by og land, citerer han forstander på Rødding Højskole, Hans Lund, om medhjælpernes status: *"Da hjem og arbejde hører sammen, er denne medhjælp os ikke en upersonlig arbejdskraft, som vi har afkøbt så og så mange timers arbejdsindsats. De unge er vore børns kammerater og vore egne arbejdsfæller."* Dette er godt nok sagt i 1930'erne, men som jeg før har været inde på, har mange af de gamle traditioner fra landbokulturen via generationerne overlevet meget længe og som sagt også hos mig, men jeg reviderede mit syn.

Vi ændrede først de familiære forhold med fremmede i stuen. Da Karen Margrethe var udearbejdende, havde vi aldrig tid for os selv. Med udearbejde og små børn var det også en stor opgave med to til tre karle på fuld kost, så det blev det næste, vi ændrede på. Morgenmaden og frokosten fik vi sammen, og den varme mad købte vi på kroen. Fra en del kolleger, der havde Hans Lunds bemærkninger i baghovedet, gav dette anledning til en del kommentarer, men i dag kan vi konstatere, at det er yderst sjældent, at medhjælper er på kost og logi, og da slet ikke i "familiær stilling". Også på dette område er landbolivet rykket tættere på bylivet. Fra 1988 til 1995 havde vi kun én fast medhjælper, da jeg i de år selv var fodermester. Vi havde desuden en industriarbejder, der, efter 8 timers arbejdstid på fabrikken, klarede aftenmalkningen hos os.

Der er et yndigt land

Som nyetableret og overinvesteret landmand med en stor produktion er man under et voldsomt både fysisk og psykisk pres. Man får nemt følelsen af aldrig at slå til. Du kan altid gøre lidt mere. Når man er under pres, er det vigtigt at have en ventil, et sted hvor man bliver tvunget til at tænke på andet end landbruget og de mange udfordringer. Et landbrug tager jo al den tid, man har. Det er man ikke opmærksom på i situationen.

I bakspejlet kan jeg se, at det var yderst heldigt, at jeg fik en henvendelse fra den lokale kirke om at blive afløser for kirkesangeren. Der er mange salmer, og selv med min juleaftensgudstjenestegang blev jeg klar over, at der var store huller i mit kendskab til Den Danske Salmebog. Jeg kunne og kan ikke noder, men det kan Karen Margrethe og vore døtre, så det blev et helt familieforetagende, når jeg skulle lære en ny salme. I det daglige kunne det være svært at være helt tilstede med børnene, men ved klaveret med noderne var jeg der, for salmerne skulle jo læres. Når jeg skulle til gudstjeneste, begravelse eller bryllup skulle jeg ydermere i det fine tøj. Mit bryllupstøj! Den banale forvandling, at klæde om fra staldtøjet til den fine sorte habit, var en transformation i sig selv. Bogstaveligt rykket ud af landbruget for en stund at koncentrere sig om andet end overtræk på kassekredit, valutakurser, sygdom i besætningen og vejret, der drillede. Andre er måske sportstræner, frimærkesamler, spejder eller noget helt fjerde, men det at have noget, der kræver ens koncentration og river en ud af den daglige trummerum, er yderst væsentligt.

Ligeledes begyndte vi at udnytte vores placering ved Hærvejen, som i 1980'erne fik et gevaldigt opsving med turister. Vi indrettede en primitiv teltplads, og Karen Margrethe havde ved siden af sit job Bed & Breakfast for turister. Et enkelt år prøvede vi også at tilbyde bondegårdsferie. I den tidligere rejsestald til hærvejskroen indrettede vi en lille butik for turister i sommer-tiden, og op til jul havde vi i flere år julestue med salg af juleting og gløgg- og æbleskive-hygge. Disse tiltag var hele familien involveret i og var igen med til, at vi blev rykket ud af vores hverdag. Vi mødte spændende mennesker og fik synspunkter præsenteret, som vi ikke ellers stødte på 10 kilometer fra den nærmeste togstation. Det gjorde, at vi for en stund kunne abstrahere fra, at vi var en af de unge nyetablerede landmandsfamilier, som alle talte om, havde det hårdt: at et helt erhverv og en kultur med os var ved at sygne hen og stod for fald. Der blev skrevet bøger, som mindede os om vores situation. *“En livsform på tvangsauktion”* af Palle Ove Christiansen, der blev skrevet skuespil *“Herude på landet”* med indlagte sange, blandt andet Jens Smærup Sørensens *“Jeg ejer både mark og eng”*, hvor der ikke særligt flatterende synges om *“Min store stald”*, der er som *“en slags fabrik”*, hvor *“jeg røgter fra en styringspult”* og ser mine dyr *“mest*

som tal”, og “jeg sidder i mit førerhus og lytter til P3 mens giften bag mig dræber al slags skidt og skadekræ”, men dog hylder omkvædet landmandslivet, og det “får mig til at blive”. Eller filmen af Morten Arnfred “Der er et yndigt land” med Karen-Lise Mynster og Ole Ernst. Da vi så den, græd vi. Det lignede vores hverdag for meget. Det var en stærk oplevelse at se sin hverdag på et stort film lærred og vide, at det ikke var en drøm, men den virkelighed, vi stod midt i.

Det er landbrugets skyld

Oven i kampen for at få hverdagen til at hænge sammen, blev landbruget hængt ud i medierne. Afsættet var landbrugets udledning af næringsstoffer, der foranledigede hele miljødebatten, hvor landbruget blev lagt for had i mange medier. Det var næsten lige meget hvad, så var det landbrugets skyld. Revyerne tog det op, blandt andet i Hjørring revyen 1987, hvor Per Pallesen sang en vise med tekst af Flemming Jensen, “Det er landbrugets skyld” og i den lokale landborevy skrev og fremførte jeg en sang med samme omkvæd “det hele er landbrugets skyld”. Satiren i revysangene tog afsæt i den voldsomme, lidet konstruktive kritik, der haglede ned over landbruget. Kritikernes talsmænd havde fremragende kommunikative evner og god adgang til medierne, og baserede ikke al kritikken på fakta. Hele denne hetzlignende tilstand udviklede sig i nogle landmandsfamilier til, at hvis man var gift med eller barn af en landmand, var det ikke det første, man fortalte. Det strammede til over årene, og i 1998 arrangerede en gruppe landbokvinder et stormøde, hvor der skulle gøres op med den skurkerrolle, som landbruget var blevet tildelt. Et møde, der gav genlyd og manifesterede, at nu var nok nok.

Landbruget blev miljødebattens prygelknabe. I nogles øjne havde vi skurkerollen, og i egne øjne var vi i offerrollen. Vi kunne ikke forstå, at ingen forstod os. Vi havde naturligt paraderne oppe. Bønderne havde jo i århundreder drevet Danmarks jord, intensiveret landbruget og husdyrproduktionen og var dem, der havde forstand på det at drive landbrug. Nu begyndte nogle, der ikke engang havde været på landbrugsskole at blande sig i det at drive landbrug: i hvornår, hvordan og hvilken mængden af gylle, der måtte spredes på marken. Men der var jo noget om snakken. Vi var kommet for langt ud af tangenten. Igennem århundreder havde gårdene jo kun ændret ganske lidt på produktionen fra generation til generation, Min farfar og farmor købte i 1913 en ejendom på 22 tønder land med 2 heste, 7 køer, 3 grisesøer, 2 får og 20 høns. De afhændede den midt i fyrrerne til min faster og onkel, og de solgte den i 1964. Da var der 28 tønder land, 9 køer, 5 grisesøer, 40 høns og en Ferguson traktor. Det gav jo ikke nogen større udfordring med hensyn til størrelsen af møddingen i de 50 år.

Efter tilslutningen til Fællesmarkedet blev produktionen på en del gårde jo mangedoblet, uden der blev taget hensyn til, at det gav yderligere tilførsel af

husdyrgødning. I vort eksempel havde vi 160 køer. Gyllen fra dem skulle køres ud hver sjette uge året rundt uanset vejret. Det blev fordelt på 55 hektar og vi indkøbte naturligvis også kunstgødning for gyllens næringsværdi kunne vi ikke stole på, så ofte blev gyllen noget vi skulle af med. Indførelsen af reglerne for husdyrgødning var på sin plads og åbnede hurtigt vore øjne, skønt under protest. Den første gyllebeholder blev så lille som muligt og den næste blev større end reglerne krævede, for vi havde opdaget, at gylle – rigtigt anvendt – er guld.

En ny begyndelse

Kravene til udnyttelse af og opbevaringskapacitet til husdyrgødning blev for os den “liden tue”, som var lige ved at vælte vort “store læs”. Vi skulle have forøget vort udspretningsareal. Det lykkedes ved at overtage nogle forpagtninger, men etableringen af gyllebeholder og ordnede afløbsforhold for ensilagesiloer krævede store investeringer. Dette var et lovkrav, for at produktionen kunne køre videre. Sparekassen mente, at det var en sag, der var dem uvedkommende, og at det måtte vi selv skaffe finansieringen til, underforstået fra vores kautionist. Her havde vi for længst trukket en streg i sandet. Yderligere sikkerheder var fuldstændig udelukket. Vi måtte under de omstændigheder undersøge mulighederne i forskellige scenarier. Vi fik gården vurderet med henblik på at gennemføre en akkord med vore kreditorer. Dette var absolut sidste udvej, og en vej vi ikke ville betræde. Så hellere undersøge muligheden for at sælge gården. I begge tilfælde ville alle lide et betydeligt tab. Da vi absolut ingen opbakning havde fra Sparekassen, og samarbejdet var gennemsyret af gensidig mistillid, undersøgte vi en tredje mulighed: om vi kunne skifte pengeinstitut?

Takket været dygtige økonomirådgivere og stor konstruktiv velvilje fra en lokal bankdirektør med stor indsigt i og veneration for landbruget og især nyetablerede med stor produktion, lykkedes det. Det var som en ny begyndelse. Endelig nogen, der troede på os, og et stort ønske gik i opfyldelse. Det, at nogen tror på en, og at man har sit pengeinstitut som en medspiller, er af uvurderlig betydning for motivationen, resultaterne og for glæden i dagligdagen.

Vi havde vundet en sejr. Andre end os selv og vores økonomirådgiver troede på os og vort projekt, men de foregående år havde trukket så mange veksler på os, at vi overvejede nøje, om det vi havde oplevet i 1980'erne stod mål med de drømme, vi havde haft. Om det at være selvstændig, være sin egen herre, have friheden til at drive sin gård, i virkelighedens verden var reel og for dyrekøbt. Vi spurgte: “er det det hele værd?” “Hvor var friheden?” Fra at være fuldstændig underlagt en sparekasses vilje med hensyn til hvem, der skulle drive gården, var vi kommet til, at vi selv kunne bestemme. Det gjorde, at jeg ikke betragtede det som et nederlag, hvis vi solgte gården og vel at mærke selv tog beslutningen.

Vi satte sidst i 1980'erne gården til salg, og der var interesse fra tyskere

og hollændere, men vi ville selv ved et salg slæbe en gæld med os derfra, og hvordan ville vores frihed så være, og hvad skulle jeg lave? Denne endnu større usikkerhed for fremtiden gjorde, at vi stillede salget i bero. Frygten for en ukendt fremtid gav os håb om en bedring i det, vi kendte, og deri lå også en yderligere motivation – for det var jo landbruget jeg ville og brændte for.

Disharmonier

Mange bedrifter var som vores bygget ud og bygget op uden den helt store overordnede planlægning. Dette medførte, at mange gårde var yderst disharmoniske. Besætningsstørrelse i forhold til areal, staldtype i forhold til driften, fodersammensætningen i forhold til det optimale, arbejdskraft i forhold til arbejdskraftbehovet, ledelseskapaciteten i forhold til lederevner, gælden i forhold til værdierne, finansieringsomkostninger i forhold til indtjeningen, muligheden for et familieliv i forhold til andre familier. Disse forhold havde Statens Helårsforsøg med kvæg lavet undersøgelser af i et par år på forsøgslandbrug. Vores kvæggrådiger kontaktede Helårsforsøgene og gjorde opmærksom på, at han havde et forslag til, hvor de kunne prøve teorierne og resultaterne fra disse forsøg af i praksis på en gård, der opfyldte alle kriterierne for disharmoni – vores! Helårsforsøgene tog udfordringen op, og i 1989 var vi i et år med i harmoniseringsprojektet under helårsforsøgene. Dette var fantastisk. Vi havde besøg hver fjortende dag af yderst kompetente folk, der ud over faglig indsigt også formåede at motivere og følge op. Der blev indført nye procedurer, ændret fodring og så videre. Resultatet udeblev ikke, vort økonomiske resultat steg med 50 % og vores arbejdsglæde mangedobledes. Det, at se tingene lykkes, og det selv at fornemme, at det er min indsats, der gør det, er den bedste motivationsfaktor.

“Sælger ikke en høne, der lægger guldæg”

På paradoksalt vis motiverede det også til igen at prøve at sælge gården. Vi havde nu vist, at vi kunne drive landbrug og tjene penge, og igen tog vi landmandslivet op til revision. I EU rumlede det med varsler om markante ændringer i landbrugspolitikken, og som græsrodsbevægelser kraftigt gjorde opmærksom på, gav det utryghed for fremtiden for landbruget. Jeg kunne måske søge ind på landbrugsteknikeruddannelsen i Odense. Vi kunne finde et sted at bo, så børnene ikke skulle skifte skole. Vi stillede det krav, at vi ville have en sum med fra gården, så vi kunne have lidt økonomisk frihed til at starte en ny tilværelse op på. Igen rullede de mørke BMW'er og Mercedes'er med tonede ruder og tyske nummerplader ind i gården. Det var tæt på, men vi var en halv million fra, at gården blev solgt. Vores bankdirektør forstod ikke vore salgstanker og sagde: *“man sælger ikke en høne, der lægger guldæg”*. Det forstod vi ikke lige umiddelbart, men vi lyttede og fik en superopbakning fra banken til videreudvikling af bedriften.

I 1991 droppede vi salgstankerne og sadlede om. Vi havde på grund af økonomien, og vores udprægede forsigtighed været nødsaget til at køre en nedslidningsstrategi, og en del reinvesteringer havde hobet sig op. Med bankens opbakning startede vi en mere offensiv strategi: fornyelse af inventar og maskiner, forbedringer i stalden, tilkøb af jord og mælkekvote. Det var ikke voldsomme investeringer. Vi havde prøvet at hænge i det yderste af neglene, og det ønskede vi under ingen omstændigheder at opleve igen. Vi tog det i små step. Mange af de, der var startet samtidig med os og var kommet igennem 1980'erne, fordoblede i 1990'erne produktionen.

Fra midt i 1990'erne blev der igen sat turbo på strukturudviklingen i landbruget, masser af bedrifter blev nedlagt og sammenlagt. Der blev etableret meget store stalde og parolen var: stor, større, størst. Kravet i Landbrugsloven om at eje en del af den jord, der krævedes til husdyrgødningen, gav med de store koncentrerede husdyrproduktioner, et voldsomt pres på jordpriserne.

At kende sit NU og turde

I 2000 tog vi igen vores bedrift op til kritisk revision. Vi havde problemer med sundheden i stalden. Diskussionen om dyrevelfærd var befordrende for vore tanker, da vores stald, som en fodersengestald bygget efter normerne i 1978, ikke levede op til kravene til dyrevelfærd i det nye årtusinde. Vi ændrede og udvidede stalden i flere tempi fra 2001 til 2008 fra 136 til 200 sengebåse. Det gav flere kvadratmeter per ko og til opdrættet blev også indrettet sengebåse. Igen må vi sige, at de spørgsmålstejn, der blev sat ved den måde, vi gjorde tingene på, fra omverdenens side, satte noget konstruktivt i gang, og det blev en win-win situation, da både dyrevelfærden og sundheden blev forbedret i besætningen, ligesom de tekniske og økonomiske resultater fik et markant løft.

I løbet af første halvdel af 00'erne fik vi mulighed for at tilkøbe mere jord, og over 5 år blev gårdens samlede areal på 150 hektar og 20 hektar skov.

Siden midten af 1990'erne, da vores bedrift kom i mere smult vande, var jeg blevet engageret i kvæg- og landbrugspolitikken i det sønderjyske. I 2001 blev jeg opfordret til at stille op til formandsposten i den lokale nyfusionerede Sønderjysk Landboforening. Vi drøftede det hjemme og blev enige om, at hvis ikke, jeg prøvede, kunne jeg jo risikere engang at komme til at sidde og sige: *“det fik du heller ikke prøvet, for det turde du ikke”*, så jeg stillede op og blev valgt i marts 2001. I maj blev jeg formand for den regionale landboforening i Sønderjylland, og i oktober blev jeg valgt til viceformand i Landboforeningerne på landsplan. Jeg havde fra 1977 til 2001 passet kørerne og vort landbrug, og fra at være hjemme hver dag skiftede jeg i løbet af et halvt år til aldrig at være hjemme. En stor overgang for hele familien. Jeg var viceformand i 7 år, til jeg i 2008 ikke genopstillede.

I den tid jeg var viceformand, var jeg gradvis trappet ud af det praktiske landbrug derhjemme. Vi havde hele tiden super dygtige driftsledere. Den gennemgående driftsleder i alle årene var kommet til os i 1995, 18 år gammel. Vi drøftede forskellige former for et glidende generationsskifte. Vi endte op med at ville etablere et I/S. Det var pengeinstituttet med på, så det kunne lade sig gøre, men da den sidste hurdle faldt på plads, en tilladelse fra Fredningsmyndighederne til et byggeri, kom Karen Margrethe og jeg i tvivl om, det nu var det rigtige, vi var i gang med. Om ikke vores fremtid som landmænd lå bag os? Vi besluttede at foreslå de unge mennesker muligheden for at købe hele gården. Det var de interesserede i, og 1. januar 2009 overtog de Immervad med 130 hektar, besætning og maskiner. Drømmen fra min tidligste barndom om at blive gårdejer var gennem 32 år blevet indfriet, og jeg var nu klar til at blive forhen-værende gårdejer!

Støtten – fra Marshall til MacSharry og at makke ret

I årene 2001 til 2008, mens jeg var viceformand i Dansk Landbrug, kom jeg i adskillige landmandsforsamlinger over hele landet, hvor den aktuelle landbrugs-politik som regel var emnet. Det, der i de år var det gennemgående tema, var de forskellige vandmiljøplaners og EU-reformers implementering, den tiltagende bureaukratisering, regeludbygning og kontrol med landbruget, som medførte frustrationer hos mange landmænd. Under de mange natlige hjemture fra de møder rundt i landet, suppleret med indtryk fra de gange, jeg efterfølgende under højskolekurser og foredrag har mødt kolleger og deres familier og har lyttet til deres beretninger, især det, der ikke siges, har jeg i bakspejlet gjort mig nogle tanker om, hvad det, vi oplevede, gradvist gjorde ved landmændene og den kultur, generationer har bygget på.

Den tiltagende regulering tog sin begyndelse i 1980'erne. Dette tiår står i min optik som meget markant i den ændring af vi landmænds selvopfattelse og værdier, som vort erhverv har gennemgået. 1980'erne, med krise, kvoter, kritik, kontrol og ikke mindst krav til miljøet i form af de første vandplaner, stillede for første gang kritiske spørgsmålstejn ved måden, vi drev vort landbrug på og ved støtten til landbruget. Det blev starten på en helt ny måde at tænke landbrug, landbrugs politik og landbrugets rolle i samfundet på.

Landbrugsstøttehistorikken har i store træk været: Efter krigen kom Marshall-hjælpen, derefter støtte til produktionen via 60'ernes hjemmemarkedsordninger, og fra 1973 Fællesmarkedets støtteordninger baseret på sikring af fødevarerforsyningen. På grund af overproduktion af visse fødevarer i EF blev landbrugsstøtten i 1992 med MacSharry-reformen omlagt fra støtte til produktionen til en direkte støtte til den enkelte landmand. Udbygget yderligere i 2003 med Cap-reformen og indførelsen af Krydsoverensstemmelse, der betyder kon-

trol og krav til landmandsskabet for udbetaling af støtten. Kravene for udbetaling af støtten blev opfattet forskelligt af landmændene, nogen opfattede det som et “noget for noget-princip”, mens andre opfattede det som et spørgsmål om at få landmændene til “at makke ret”. Uanset berettigelsen af en del af disse tiltag var og er det indgreb i den enkelte landmands produktion og handlefrihed. Først kom der kvoter på mælkeleverancen, og senere kom der krav om braklægning af en del af landbrugsjorden. Dertil kom reguleringen på miljøområdet med restriktioner på gødningsnormerne og med regler for udbringning af og mængden af husdyrgødning, krav til naturindholdet og krav til dyrevelfærden og så videre. Disse tiltag var alle møntet på den enkelte gård, og uanset deres eventuelle berettigelse blev de betragtet som et indgreb i landmandens dispositionsret og har igennem årene gradvist gjort noget ved vores selvfølelse, selvbevidstheden og på sigt selvværdet baseret på de gamle landmandsdyder.

Der blev sat spørgsmålstejn ved vort landmandsskab. Det var en helt ny situation, at det ikke drejede sig om at producere den maksimale mængde af fødevarer. Naturligt havde vi alle paraderne oppe, når landmandens ret og evne til at drive sit landbrug blev udsat for kritik. Fundamentet, som den frie bonde stod på: friheden til at drive sin gård, smuldrede. Det højt besungne danske landbrugsland med dets bønder i eliten på verdensplan fik anslået en anden tone. Kimen til ændringer i vores opfattelse af landbruget og indgangen til det at være landmand blev lagt i 1980'erne.

Den frie bonde kan være lykkelig og have håb om held

På alle de omtalte møder havde vi fra min generation svært ved at se det rimelige i de omfattende, detaljerede regelsæt, der blev indført inden for alle områder. Vores selvforståelse som landmænd var, som jeg tidligere har beskrevet, funderet på generationers arbejde med jorden og dyrene med det formål at producere fødevarer og give gården videre til næste generation. I det at være landmand, at være bonde, havde vi en forventning om en høj grad af frihed. Måske lå det, i vores underbevidsthed, selvom vi aldrig havde italesat det, i skriptionerne fra Frihedsstøtten om, “*at den frie bonde kan vorde kiek og opløst, flittig og god, hæderlig borger, lykkelig*”, og have “*lyst til kundskab, attrå til flid, håb om held*”. Dette udsagn om frihed som vejen til at være lykkelig blev med de mange reglers indgreb i vores dispositionsret også per definition oplevet som en svækkelse af vores mulighed for lykke og vort håb om held. Håbet om held er en motivationsfaktor, der gør, at man prøver, men hvis man gentagne gange rammes af restriktioner, breder der sig nemt et vist mismod, der kommer til udtryk i en dyb mistillid til de, der regulerer. Det gør sig nok særligt gældende for min og tidligere generationer, der havde løftet den selvstændige bondefane højt lige fra indgangen til landmandsgerningen.

Jeg nævnte tidligere vigtigheden af at have en ventil, når noget strammer til. Som landmand er den helt store – og altid tilgængelige ventil – omgangen og arbejdet med det levende, naturen: planter og dyr. Det rammer Jens Smærup Sørensen fint i omkvædet i sangen om det moderne landbrug “Jeg ejer både mark og eng”: *“Alligevel er det lærkens sang og kalvens bløde tunge og kornets fine skær og ræven med sin unge, der holder mig i live og får mig til at blive”*. Glæden ved at være landmand, at arbejde med og for naturen og dyrene. Se det spire og gro og trives, giver mange stjernestunder i hverdagen. Men ellers er hverdagen på landet ikke, som den var.

Den gamle landbokultur byggede på tradition og skæbnefælleskab blandt landboerne. Med de færre bedrifter er der blevet længere mellem de aktive landmænd, og disse er blevet mere og mere specialiserede, så skæbnefællesskabet bliver noget udvandet. Det fællesskab, der er tilbage, er det at bo på landet, men med mange erhverv og mennesketyper repræsenteret. Dette bidrager i høj grad til at få flere nuancer frem i vores tilgang til hinanden, så tidligere tiders mulighed for at lukke sig om sig selv og sin genre er vanskeliggjort. Ægtefælle og børn er i erhverv uden for landbruget. Det giver en bedre forståelse for værdien i mangfoldighederne og respekt for andre erhverv og synspunkter end tidligere. For mit vedkommende blev mange af mine indstillinger noget prøvet af, da Karen Margrethe arbejdede i en fagforening. Alt dette er med til at åbne landbruget. Det har været en proces, og en god proces, der gør, at landbruget i dag står stærkt i samfundsdebatten. Er du åben for kritik, får du nemmere en konstruktiv dialog fremfor altid at have paraderne parat.

Fremtiden er ikke så sort, som den har været

Med de ændringer i samfundets dagsordener, de seneste 30 år har budt på, har landbrugets store historie og selvforståelse, fra at være en solid hjørnestein, været tæt på at blive til en sten om halsen på erhvervet. Ud fra devisen: *“det skal være som det er – og blive som det var”* blev vi, i bagklogskabens klare lys, lidt for længe mere tilbageskuende end fremadrettede. Det kan konstateres, at en del af de gamle højt besungne landbodyder hen over årene er forsvundet, og en del er gradvis i opløsning, herunder også en akilleshæl i landbruget og bondebruget, selvejet!

Den nye generation af fremtidens landmænd, de, der forbereder sig til fremtiden, bruger den store historie som en sten at stå på, til at løfte blikket og give udsyn. De spørgsmål, der fra 1980'erne blev stillet til landbruget, gives der i dag svar på. Det er svar, der er præget af erkendelsen af, at landbruget også skal indordne sig under visse fagligt funderede regelsæt. Med “Den nye Fortælling”, som landbruget har sat i scene, bruges den store historie konstruktivt til at give et nuanceret syn på landbrugets bidrag, betydning og samspil med

det til enhver tid værende samfund, nationalt og internationalt. "Fremtiden er ikke så sort, som den har været" ligesom fortiden heller ikke er så hvid eller sort, som den måske bliver fremstillet. Intet er kun sort eller hvidt. Landbruget er mangfoldigt og har nuancer i alle regnbuens farver. Til alle tider er vi landmænd, uanset hvilke forskellige situationer vi hver især har været i, drevet af at gå efter skatten for enden af regnbuen!

Det bereder en landmand mange udfordrende stjernestunder undervejs!

Summary

The essay is written by former farm owner, Gert Karkov, and provides his personal experience of the economical, structural and cultural changes within the Danish agricultural profession and rural society studied in other articles in this publication. Besides being a farm owner, Mr. Karkov was also politically involved with the agricultural organizations both at a local and national level, which adds another level to his experience.

Although he was the son of a small town Doctor, Mr. Karkov's connection to the agricultural society has always been very close and his childhood dreams of becoming a farmer became his destiny. Together with his wife, Karen Margrethe, Mr. Karkov bought the farm, *Immervad*, in 1977 and ran the farm until 2009. During this period the family experienced many of the challenges and changes that were common to most farmers in this period. Massive technological developments and political changes from the 1970s onwards required many new investments, which were made difficult by the economic recession of the 1980s which threatened the very existence of many farmers. New environmental legislation of the 1980s and 90s put even more pressure on the agricultural industry. These major developments provided the foundation to one of the most significant structural change in agricultural history. This not only changed agricultural production, but also the very culture and life form that had dominated rural Denmark for more than a century, which almost disappeared in one generation. For Mr. Karkov and his family this meant that they had to revise the way they worked, lived, thought, and understood themselves as farmers.

Forfatterpræsentation

Gert Karkov, Født 1953. Realeksamen. Landmandsuddannelse med praktik i Danmark, Schweiz og USA. Reserveofficer. Det grønne Bevis. I 1977 Gårdejer på Immervad i Sønderjylland. 1995-2002: Formand Sønderjysk Kvæg. 2001-2006: Formand Sønderjysk Landboforening. 2001-2004: Formand Sønderjyske Landbrugsråd. 2001-2008: Viceformand Landboforeningerne/Dansk Landbrug. 2009: afhændes gården. Derefter arrangør af højskolekurser, rejseleder, foredragsholder m.m. Gift 1977 med Karen Margrethe Gregersen og har tre døtre.